فەلسەفەی کیشوەری یان ئەوروپی لە سەدەی بیستەمدا

و/ لێدوان: جەمال پیرە

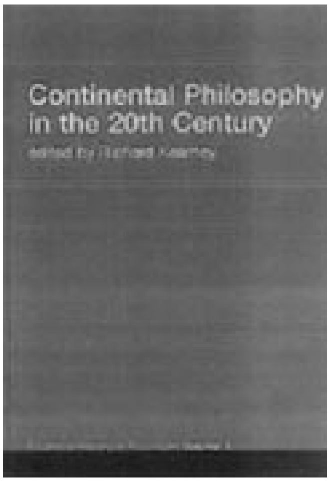

ئەم کتێبە (فەلسەفەی کیشوەری «کۆنتینێنتال» لەسەدەی بیستەمدا) پازدە توێژەر و مامۆستای زانکۆ بەیەکەوە بەسەرپەرشتی پرۆفیسۆر ریچارد کێرنی نووسیویانە، هەریەکێ لە توێژەرەکان قسەی لەسەر فەیلەسووفێکی گەورەی سەدەی بیستەم کردووە، پرۆفیسۆر کێرنی کە مامۆستای فەلسەفەیە لە کۆلێژی بۆستن و زانکۆی دبلن، ئەرکی سەرپەرشتی کتێبەکەو پێشەکی گشتی کتێبەکەی گرتۆتە ئەستۆ، دواتر پرۆفیسۆر ریچارد کۆباسیفتەری مامۆستا لە کۆلێژی بۆستن توێژینەوەیەکی لە ژێر سەردێڕی (سەرەتاکانی فەلسەفەی دیاردەگەرایی یا فینۆمینۆلۆژیای هۆسەرل و شوێنکەوتووەکانی) کردووە، هەروەها پرۆفیسۆر ژاک تامینیۆی مامۆستای فەلسەفە لە زانکۆی لۆڤانی بەلجیکا توێژینەوەیەکی بەناونیشانی «فەلسەفەی بوون: هایدگەر» نووسیوەو بەهەمان شێوە، پرۆفیسۆر تۆماس ئار- فیلن توێژینەوەکەی لەم کتێبەدا بەناونیشانی (فەلسەفەی بوون: سارتر)ە. توێژەری ناوبراو مامۆستای فەلسەفەیە لە زانکۆی ئایۆری ئینگلتەرادا، هەروەها چەند بەشێکیش لەم کتێبەدا لە بارەی فەیلەسووفانی بوونگەراییەوە هەن وەک مۆریس میرلۆ پۆنتی و گابریل مارسیل و کارل یاسپێرز، لە بارەی فەیلەسووفە مارکسیەکانیشەوە بەهەمان شێوە، لینین، لۆکاش، گرامشی و ئالتۆسێر و چەند فەیلەسووفێکی تر. بەشێکی گەورەی کتێبەکە لە بارەی فەیلەسووفانی قوتابخانەی فرانکفۆرتە وەک هۆرکهایمەر، ئادۆرنۆ و هابرماس، ئاشکرایە کە هابرماس لەکاتی ئێستادا بەسەر فەلسەفەی ئەڵمانیدا زاڵە ئەگەر نەڵێین بەسەر فەلسەفەی خۆرئاوادا، کە لە زۆر لە بۆچوونە سەرەتاکانی ئەم قوتابخانە ناوداوەدا هاتۆتە دەرەوە، بەشێکی گرنگی ناو ئەم کتێبە لە بارەی فەیلەسووفانی بونیادگەراییەوەیە وەک سۆسێر، لیڤی شتراوس، بارت، لاکان و فوکو، خوێنەر لە کۆتایی ئەم کتێبەدا چاوی بە بەشێکی ورد دەکەوێت لە بارەی ژاک دریدا و میتۆدیەتی هەڵوەشاندنەوە گەرایی لە فەلسەفەدا، ئاشکراشە کە فەلسەفەکەی ژاک دریدا لە زانکۆکانی ئەمریکادا زۆر بڵاوەو هەندێکیان پێیانوایە دریدا کەسێکی هەرە گرنگ، هەندێکیشیان وەک جادووگەر و پاڵەوانێک دەیبینن کە یاری بە وشەو زاراوەکان دەکات. لە بیریشمان نەچێ کە بەشێکی دیکەی ئەو کتێبە لە بارەی جان فرانسۆ

لیوتاری خاوەنی فەلسەفەی (پۆست مۆدێرنیزم) و ژاک بۆدیار و ئەوانی ترە.

ئەمە هێڵکاری گشتی کتێبەکەیە کە لەچەند وشەیەکی دیاریکراودا کورتمان کردەوە تاوەکو خوێنەر لێیەوە بیرۆکەیەک لەسەر ناوەرۆک و خواستەکانیەوە وەربگرێ، کتێبەکە ناوی فەلسەفەی کیشوەری لەخۆوە گرتووە، چونکە قسە لەسەر فەلسەفەی دوورگە گەورە ناکات کە بەریتانیایە. فەلسەفە لە ئەوروپادا بۆ دووبەش دابەش دەبێت: بەشی فەلسەفەی کیشوەری (یاخود فەلسەفەی سەرزەمینی وشک) و بەشی فەلسەفەی ئینگلیزی، ئەم کتێبە بە واتای بەشی یەکەم بارگاوی کراوە، وێڕای ئەوەی کە زۆرینەی توێژەرەکانی ناوی ئینگلیز بوون، لە ڕاستیدا زۆرینەی لایەنەکانی فەلسەفەی سەدەی بیستەم لەخۆوە دەگرێ کە سەدەیەکە بە فەلسەفە و فەیلەسووفی گەورە دەوڵەمەندە. ئەوەی لەم کتێبەدا تایبەتە بە هۆسرەل و فەلسەفەی دیاردەگەرایی ئەوەیە کە دەڵێ: ئەم فەیلەسووفە ساڵی ١٨٥٩ لە مۆراڤیا لە دایک بووە و ساڵی ١٩٣٨ لە ئەڵمانیا کۆچی دوایی کردووە، هۆسرەل خۆی دامەزرێنەری ئەم فەلسەفەیە بوو، مامۆستای هایدگەریش بوو، هۆسرەل هەر لەسەرەتاکانی ژیانییەوە لە یەک کاتدا شارەزایی لە ماتماتیک و فەلسەفەدا پەیدا کرد، لەساڵی ١٩٠٧ گۆڕانێکی گەورە لە ژیانی فیکری هۆسرەلدا ڕووی دا، کاتێ کە پێنج موحازەرەی گەورەی پێشکەش بە قوتابیانی کرد لە زانکۆی گۆتەنجینی ئەڵمانیادا، ئەم موحازەرانەی لە دوای مردنی ئەو، لە کتێبەکەیدا (چەمکی فەلسەفەی دیاردەگەرایی یان فینۆمینۆلۆژیا)دا بڵاوبوونەوە، لەوساوە هۆسرەل فەلسەفەکەی دیکارتی وەک نموونەیەک وەرگرت، بەو مانایەی کە دەڵێ: بۆ ئەوەی فەلسەفەیەک لەسەر زەمینەیەکی پتەودا بێنینە ئاراوە و نەلەرزێ، لە ڕێگەی گومانەوە دەکرێ سەرجەم ئەو شێوە مەعریفانەی تر ڕەت بکەینەوە، تەنیا شتێک کە لە هۆشی هەمووماندا دەردەکەوێت، بیرۆکە یان دیاردەن کە لە ڕۆحماندا بەدەردەکەون، کەواتە تایبەتمەندییە بنچینەییەکانی فەلسەفەی دیاردەگەرایی هۆسرەل چین؟ دەکرێ بڵێین کە هۆسرەل یەکەمین کەسێک نییە ئەم زاراوەیەی بەکارهێنا بێت، بەڵکو پێش ئەو فەیلەسووفەی گەورە هیگڵ لە کتێبە ناودارەکەیدا «فینۆمینۆلۆژیای ڕۆح» (١٨٠٧) بەکاری هێناوە، بەڵام وا دیارە کە هیچ شێوە پێوەندییەک لەنێوان ئەم دوو فەیلەسووفەدا نییە. فەلسەفەی دیاردەگەرایی بەم شێوەیە پێناسە کراوە کە واتای دیراسەکردنی بونیادی دیاردە هەستیارەکانە، ئەوانەی کە لەبەرچاومانن، هۆسرەل پێی وابوو کە پرۆژە فەلسەفییەکەی خۆی پرۆژەیەکی دەگمەنە و پێشتر شێوەی نەبووە، بەهەمان شێوە فەلسەفەکەی سنوورێک بۆ هەڵەو کەموکوڕیەکانی فەلسەفەی خۆرئاوایی دادەنێت، بەڵام وا دیارە کە هۆسرەل زێدەڕۆیی دەکات کاتێ باس لە بایەخی پرۆژە فەلسەفییەکەی ڕەسەنایەتی داهێنەرانە دەکات، لە ڕاستیدا وێڕای بلیمەتی خۆی ئەو لە نێو هێڵی گشتی فەلسەفەی کانتیزم و پاشان فەلسەفەی دیکارتیزمدا دەخولایەوە. دیکارت یەکەمین فەیلەسووفە بنچینەی هەموو زانستێک لەنێو ئەزموونی هۆشیاری خودیدا دەبینێتەوە، بەو پێیەی کە فیکرێکی بێگەردە، ئەو لێرەوە وتە ناودارەکەی خۆی دووبارە دەکاتەوە «من بیر دەکەمەوە کەواتە من هەم» هۆسرەل لای خۆیەوە پێی وابوو کە ئەو یەکەمین کەسێکە بتوانێ فەلسەفە بۆ زانستێکی ورد بگۆڕێ و فەلسەفە لای ئەو بووە بە دایکی زانستەکان بەو پێیەی کە تیۆرێکی زانستییە بۆ عەقڵ، لەساڵی ١٩٣٥دا واتا بەر لە مردنی بە سێ ساڵ، هۆسرەل لە موحازەرەیەکدا بە ناونیشانی: قەیرانی مرۆگەری ئەوروپی و فەلسەفە پێشکەش دەکات و دەڵێ: مرۆگەری ئەوروپی گرفتێکە لە خێزانێکی گەورەدا کە تێیدا کۆمەڵێک نەتەوەی جیاجیا لەخۆ دەگرێ وەک نەتەوەی فەرەنسی و ئینگلیزی و ئەڵمانی و تاد.. ئەمانە لەنێو خۆیاندا لە ڕێگەی پرۆژەیەکی هزرییەوە بە یەکترەوە پەیوەستن، ئەم نەتەوە جیاوازانە، بگرە ململانێکەرانە لە نێو خۆیاندا نیشتمانی ڕۆح یان تەنیا مەفتەنێک لە ڕووی ڕۆحی و هزرییەوە پێکدێن، دواتر هۆسرەل بەردەوام دەبێ و دەڵێ: بەم مانایە بێ ئەوروپا لە سەرووی سەرجەم کولتوورەکانی تری وەک کولتووری هیندی، چینی و ئەوانی ترەوەیە، لەبەرچی ئەوروپا لەسەرووی کولتوورەکانی جیهانەوەیە؟ لەبەر ئەوەی سێ شتی گەورەیان ئەفراندووە ئەوانیش:

عەقڵ، زانست، فەلسەفەیە، بەڵام ئەم ئەفراندنە گەورانە لەکاتی ئێستادا ڕووبەڕووی مەترسی بوونەتەوە، دەبێ ئەم مەترسییە چی بێ؟ کە تەنیا لە وشەیەکدا کورت دەکرێتەوە، ئەویش فەلسەفەی ماتریالی بێگەردە کە دان بە ڕۆح یاخود هزر دانانێت، دواتریش سەرجەمی شارستانییەتی ئەورووپی لەژێر هەڕەشەی ئەم شێرپەنجە نوێیەدایە کە دان بە هیچ بەهاو نرخێکدا نانێت لە جیهاندا جگە لە نرخی ماتریالی یا بەکاربردنی ماتریالی کە فەلسەفەی پۆزەتیڤیزمە، بەڵام هایدگەر کە ڕاستەوخۆ لە دوای هۆسرەلەوە هات و قوتابیەکی ئەویش بوو لە زانکۆدا و لەسەر دەستی مامۆستاکەیدا لە فەلسەفەی دیاردەگەراییدا دەرچووە فەلسەفەی بوونگەرایی داهێنا، یان وەک دەڵێن هایدگەر داهێنەری ئەم فەلسەفەیە نەبوو، بەڵکو بە شێوازێکی نوێ گەشەی پێدا، چونکە مێژوونووسان دەڵێن گوایە کە داهێنەری فەلسەفەی بوونگەرایی «کیرکگارد»بوو. هایدگەر لە ساڵی ١٨٨٩ لە ئەڵمانیا لە دایک بووە و لە ساڵی ١٩٧٦دا لە تەمەنێکی درێژی هەشتاوحەوت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە، شتێکی نامۆ لەسەر هایدگەر هەیە کە زۆرینەمان نایزانین ئەوەیە کە ئەو لە سەرەتاکانی تەمەنیدا باوەڕدارێکی کریستیان بوو، وتارەکانی خۆی لە گۆڤارە ئایینییەکاندا دژ بەبێ باوەڕی و ماتریالیزمی نوێ و تیۆرەکانی نیتشێ بڵاو دەکردەوە، ئەو لەو کاتەدا مەبەستی بوو ببێ بە کاهینێک دوای تەواوکردنی خوێندنی لاهووتی، بەڵام لە دواییدا لە مەسیحییەت دوورکەوتەوە و گوتی فەلسەفە گەڕانێکی ئازادانەیە لە سەرجەم ڕێڕەوە ئایینییەکاندا بەم شێوەیە هایدگەر لە دوای ئەوەی کۆمەڵێک ئەزموونی خۆی تێپەڕاند، لە دژەوە بۆ دژ گۆڕا و چەندین تیۆری فەلسەفی بەسەر کردەوە، لە ساڵی ١٩٢٧دا هایدگەر کتێبە ناودارەکەی خۆی (بوون و کات) بەچاپ گەیاند، کە کتێبێکە وەک مانیفێستێکی فەلسەفەی نوێ دادەنرێت، یاخود فەلسەفەی بوونگەرایی، تێیدا دەڵێ: فەیلەسووفەکانی دوای ئەرستۆ بیرۆکەی (بوون) یان لەیادکردووە لەگەڵ بیرۆکە لە ئاراکاندا بەسەریان بردووە، ئەم لەیادچوونە ئەنتۆلۆژییە دوو هەزار و پێنج سەد ساڵە تا ئەمڕۆکە بنچینەی سەرجەم فەلسەفەی خۆرئاوا گەراییە، لێرەوە ئێستا کاتی ئەوەیە کە بۆ لای ئەرستۆ بگەڕێینەوە و خۆمان بە چەمکی (بوون)ەوە سەرقاڵ بکەین نەک بە چەمکی کائین و بوونە بچووکەکان، ئەم بوونانە تێپەڕ بوون، یەکەی بوونیش بەردەوامە: زیندوو و تا ئەبەد دەمێنێتەوە، بەڵام بەکاتەوە پەیوەستە، لێرەدا گرفتی کاتیش کەم بایەخ نییە.

ئێستا دێینە لای سارتر و کتێبە ناودارەکەی «بوون و نەبوون» کە کتێبەکەی هایدگەرمان بیردێنێتەوە، ڕاستییەکەشی سارتر سوودی لە فەلسەفەی ئەڵمانی بینیوە و بێ ئاگاشە، ئەو بەرهەمانەی هۆسرەل و هایدگەری زۆرتر خوێندۆتەوە، بەڵام زانیویەتی چۆن ئەم فەلسەفەیە لە ئاسمانی هزرە ئەبستراکتەکانەوە بەرەو شەقام بهێنێتە خوارەوە! سارتر نموونەکانی دەرهاویشتەی ژیانی ڕۆژانەی واقعیانە بوو، بۆیە خەڵکی کتێبەکەیانی خۆش دەویست کە لەساڵی ١٩٤٥دا ڕاستەوخۆ لە دوای شەڕی دووەمی جیهانیدا بەچاپی گەیاند، ئەو توانی خەڵک لەوە تێبگەیەنێ کە فەلسەفەی بوونگەرایی فەلسەفەی شەقامە: یاخود فەلسەفەیەکە قسە لە ژیان دەکات بە هەموو خۆشی و ناخۆشییەکی، بەهەموو ڕاڕایی و ئازارێکییەوە.. تاد، دواتر سارتر بە پێچەوانەی هایدگەرەوە تێکەڵ بە خەباتی شۆڕشگێڕانە و سیاسی هەستیار بوو، بوو بە تێکۆشەرێک لە پێناو کێشەی ئازادی و بەرگری لە چەوساوە و زوڵملێکراوان لە هەموو شوێنێکی دنیادا. لە هزری مارکسی نزیک کەوتەوە و هەوڵی دا شێوازێک لەنێوان فەلسەفەی بوونگەرایی و مارکسیزمدا بدۆزێتەوە، پارتی کۆمۆنیستی ئەوکات وەک هاوڕێیەکی ناو ماڵ حسابی بۆ دەکرد، سارتر لە شەڕێکی گەورەدا بوو دژ بە ئیمپریالیەتی ئەمریکی و شەڕی ڤێتنام هەروەک وا ناسرابوو، بەڵام ئەوەی تایبەت بێ بە ژاک دریدا یاخود میتۆدی هەڵوەشاندنەوە، دەکرێ ڕێک بەپێی زانیاری و لێکدانەوەکانی ناو کتێبەکە بەم شێوەیە بڵێین: کە ئەم فەیلەسووفە لەساڵی ١٩٣٠ لە جەزائیر لە دایک بووە لە دواییدا چووە بۆ فەرەنسا، وەک دەزانین کە جەزائیر لەوکاتەدا دەوڵەتێکی بەکۆڵۆنیکراوی فەرەنسی بوو، لەوێ قوتابخانەی باڵای مامۆستایانی لەساڵی ١٩٥٢ تەواوکردووە و

لەساڵی ١٩٦٤ گەڕاوەتەوە بۆ ئەوەی لەتەک ئالتۆسێردا دەست بەوانە وتنەوە بکات، پاشان بووە بە بەڕێوەبەری یەکێ لە بەشەکانی قوتابخانەی دیراساتی باڵای زانستە کۆمەڵایەتییەکان لە دواییشدا دریدا بە هەڵوەشاندنەوەی میتافیزیکی خۆرئاوا گەرا، یاخود عەقڵانییەتی خۆرئاوا گەرا یا سەرجەمی شارستانییەتی ئەوروپی، ناوی دەرکرد کە پێی وابوو ڕەگەز پەرستییەتی سێنترالی گڵبووەوەیە بە دەوری خۆیدا و بە چاوێکی سووکەوە لە کولتوورەکانی تر دەڕوانێ. بۆیە دەکرێ بڵێین کە میتۆدی هەڵوەشاندنەوە، مۆرکێکی شۆڕشگێڕانە و ئینقلابیانەی لەخۆوە گرتووە، ئەمەش کۆنزەرڤاتیڤەکانی هزری ئەوروپی هەراسان کرد و وایان دەبینی کە جۆرێکە لە دوژمنایەتی بەسەر ئەو شارستانیەتەی کە شانازی پێوە دەکەن، ڕاستیەکەش ئەوەیە کە دریدا تێکەڵ بە خەباتێکی کردارەکیانەی دژ بە ڕەگەز پەرستییەتی بووە، ئەمەش لەگەڵ بیرۆکەی ئامانجدا هاوشانە کە هەڵوەشاندنەوەی ئایدیۆلۆژیای ڕەگەز پەرستی خۆرئاواگەرایە لەسەر ئاستی فەلسەفیدا. لەساڵی ١٩٩٣دا دریدا کتێبێک بەناونیشانی «تارماییەکانی مارکس» دەردەکات و تێیدا هێرش دەکاتە سەر تیۆرەکەی فرانسیس فۆکۆیاما لە «کۆتایی مێژوو»دا و گوتوویەتی کە دیموکراسیەتی لیبراڵ لە سەرجەم وڵاتانی دنیادا سەرنەکەوتووە تا بتوانین بڵێین مێژوو بەکۆتا هاتووە، بەتایبەت کە نەیتوانیوە چارەسەری گرفتی هەژاری و نەداری کۆمەڵایەتی بکات، تەنانەت لەنێو خودی وڵاتانی خۆرئاواشدا، کەوایە چۆن دەتوانین بڵێین ئەمە دوا شێوازی مێژووە، لەگەڵ ئەوەی گومان لەلایەنە چاکەکانی ئەم لیبرالیەتە نییە، بەڵام کەموکوڕی خۆیشی هەیە.

دریدا داوای گەڕانەوە بۆ لای مارکس دەکا لە پێناو ڕیسواکردنی سەرمایەداری خۆرئاوایی هاوچەرخ، لە کۆتاییدا دەتوانین بێژین کە فەلسەفە لەسەدەی بیستەمدا بە ئاراستە و تەیارو کەسایەتییەکانەوە دەوڵەمەندە و ناکرێت لە تەنیا وتارێکدا ئاماژەی پێ بدرێت هەرچەند هەوڵیش بدەین، کۆمەڵێک گرفت هەن کە زیاتر لە ئەوانی تردا خۆیان بە دەردەخەن بۆ نموونە ئەو گرفتەی ململانێی نێوان عەقڵانییەت و ناعەقڵانییەت بە بیردێنینەوە کە فەیلەسووفانی ئەوروپا گەیشتوونەتە ئەو بروایەی گومان لە خودی عەقڵ بکەن و بپرسن: ئایا عەقڵ لەسەر زەمینەیەکی پتەودا تەرکیز دەکات یان نا؟

ئایا بنەمای چەسپاو هەن تا عەقڵ پەنای بۆ ببات یاخود لەسەری بڕوات؟ بەچییەوە گومان گەیشتە خودی عەقڵ؟ لەبەر ئەوەی عەقڵانییەت وەک ئەوەی کە لە ئەوروپادا گەشایەوە، لە هیچ شوێنێکی تری دنیادا نەگەشایەوە، لەگەڵ ئەوەشدا نەیتوانی ئەوروپا لە دەست فاشیزم و نازیزم و رووخانی خودیانەی خودی خۆیدا بپارێزێ کە لە ڕێگەی تێکەڵبوونییەوە لەگەڵ شەڕی جەهەنەمییانەی وەک شەڕی یەکەم و دووەمی جیهانیدا، لەبەر ئەم هۆیەبوو گومان گەیشتە عەقڵی ئەوروپی خۆیەوە و نەبوو بە مەعسوومیەتێک وەک ڕۆژانی کانت و هیگڵ، لێرەوە تێبینی ئەوە دەکەین کە فەیلەسووفانی ئەوروپا دابەش بوونەتە سەر دووبەش: بەشی عەقڵانی و ناعەقڵانی: یەکەمیان دەچێتەوە سەر کانت و هیگڵ و دووەمیشیان بۆ لای نیتشێ، بێگومان شەڕێکی گەرم لە نێوان ئەم دوولایەنەدا هاتە ئاراوە، هەوادارانی لایەنی دووەم پێیان وانییە کە خۆیان ناعەقڵانین، چونکە ئەم ناونانە نێگەتیڤانەیە، بەڵام دەڵێین کە عەقڵ بەرەو ئامرازێکی سەرکوتکەر و ترسناک دەچێت، ئەگەر بێتوو لێی بێ ئاگابین، لێرەشەوە دەکرێ، بەڵکو مافی خۆشمانە کە ڕەخنە لە عەقڵی خۆرئاواگەری و کردەوەکانی بگرین و بگرە لە تاوانەکانیشی کە لە ماوەی کۆلۆنیالیکردنەکانی خۆیدا دەرهەق بە گەلانی تری ئەنجام داوە، ئەمەش واتای ئەوە ناگەیەنێ کە دەستبەرداری عەقڵ بین و لەنێوی بەرین، بەڵکو تێپەڕاندنی شێوازێکی دیاریکراو و گەیشتنە بە شێوازێکی تری زۆرتر کراوە و مرۆیی و تەنانەت عەقڵانیش.

سەرچاوە:

CONTINENTAL PHILOSOPHY
IN THE 20 TH CENTURY
RICHARD KEARNEY
ROUTLEDGE- LONDON, NEWYORK 2003
http:// www. albayan. co. ae